

1950-х роках. Унаслідок розкуркулення, голодомору, масової втечі селян до міст, село втратило мільйонів працелюбних, ошадливих, кваліфікованих, умілих господарів, які були кращими представниками селянської культури. Політика держави, спрямована на витіснення куркульства, відбилася також і на господарствах селян-середняків і привела згодом до остаточної ліквідації інституту приватної власності в сільському господарстві.

Для селянства колективізація означала новий тип їх господарської діяльності та життя, нав'язаний їм владою радянської тоталітарної держави. Саме в цьому, а не в тому, що колективізація проводилася швидкими темпами, треба шукати пояснення подальшої поступової деградації аграрного сектора СРСР. Економічний і соціальний стан селянина в колгоспі став набагато гіршим, ніж у сільській громаді, яка володіла й розпоряджалася землею, а колгосп же нею тільки користувався. У громаді селянин знав свою ділянку землі, у колгоспі ж він не знав і не мав свого земельного наділу. У тоталітарній державі вся земля, окрім присадибної ділянки, була державною. У громаді селянин був власником реманенту, техніки, робочої й продуктивної худоби, господарських будівель тощо, а в колгоспі все було усуспільнене. В громаді селянин був власником виробленої продукції, він міг нею розпоряджатися на власний розсуд за винятком установленої мирським сходом частки на громадські потреби, наприклад, на утримання престарілих, страховий запас на випадок неврожаю. У колгоспі ж селянин утратив право розпоряджатися виробленою продукцією, яка вже не була власністю селянина. Нею формально розпоряджався колгосп, але фактично все було розписано згори державними органами управління. Після проведення колективізації тоталітарна держава стала реальним господарем на селі.

О.О. Матвєєва, канд. філол. наук, мол. наук. співроб. (*Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАНУ, Київ*)

ТОТАЛІТАРНА МОДЕЛЬ БУТТЯ В РОМАНІ «НОВА ЗАПОВІДЬ» В. ВИННИЧЕНКА

У романі «Нова заповідь» (1932; друга редакція – 1948) В. Винниченко виявляє глибокі суперечності радянської моделі буття і «характеризує радянський режим значно критичніше» [1, с. 342]. Як і в щоденникових записах, письменник як вправний хірург анатомує «дефекти» радянської дійсності та пропонує можливі альтернативи.

Головні герої – Панас Скиба та Гриць Савенко – приїжджають до Франції з метою наблизитися до американського мільярдера Арчібальда Стовера. Містер Стовер, утративши сина на війні, оголосив «війну з війною», тобто став прихильником ідеї миру. Панасові вдалося влаштуватися на службу до мільярдера й заслужити його довіру. Згодом між Вішем (як називають Скибу в оточенні Стовера) й племінницею мільярдера Мабель виникло кохання. Щоб утримати Панаса від повернення до СРСР, Мабель пропонує йому стати співавтором книги, яка мала бути написана на основі нотаток американського комуніста Джона Сміта, що потрапив до радянського концтабору, а повернувшись до Америки занедужав і помер. Власне на підготовчому етапі до написання виявляються головні суперечності більшовицького режиму, про які на основі братових записів розповідає Мері, сестра Джона.

По-перше, реалізація політики соціалізму в СРСР становить насправді радянський міф, адже декорація соціалізму приховує соціальну експлуатацію мас і здійснення терору: «не було ще в людства такого мерзенного страхіття, яке там панує під украденою вивіскою соціалізму» [1, с. 289]. У таких умовах назва «СРСР» стає псевдоформулою, позбавленою справжнього змісту складників: «Весь так званий Союз Советських Республік – це велетенська фабрика пропаганди, брехні, камуфляжу, шпіонажу, терору як усередині, так і назовні. [...] Ніякого ні союзу, ні соціалізму, ні республік там немає» [1, с. 280–281]. Власне тому існує залізна завіса між СРСР та іншими країнами: «Коли там, в СРСР, є отой уже збудований соціалізм, [...] то чому уряд Кремля не звалить оту Заслону, не розчинить широко двері СРСР» [1, с. 288].

По-друге, мовиться про зародження тоталітаризму в його більшовицькій проекції: «революція на мент [...] ім [народам – О. М.] принесла визволення, але комунізм знову запряг їх у ярмо своєї неволі» [1, с. 288]. Так, з'являється образ спрута-московського комунізму: «спрут [московський комунізм – О. М.] захоплює в свої полапки десятки народів, душить їх, висмоктує з них усе життя. І спрута шанують, спрута тримають на почесному місці, спрут має право вета, спрут забороняє, спрут командує, спрут вирішує долю всього світу» [1, с. 290]. У цьому контексті письменник актуалізує проблему нейтралітету західних країн та Америки щодо становища поневолених народів у СРСР: «Провідні європейські й американські політики хваляться тим, що вони не втручаються у внутрішні справи інших держав, а надто в справи СРСР. Але ж те, що діється в СРСР, є не тільки його внутрішні справи, а всіх держав, усіх народів, це *ганьба*

всього людства» [1, с. 290]. Як бачимо, митець розраховує на протекцію держав Західної Європи й Америки у справах визволення української нації та втілення конкордистської програми.

Особливо В. Винниченко, який перебував в еміграційній ізоляції, уболював за українське питання, долю рідного народу. Насправді радянський комунізм становить реінкарновану версію російського імперіалізму, позаяк успадкував від царизму насильницькі методи правління. Так, Україна зберігає статус поневоленої держави, який можна визначити як ще одну суперечність у романі: «Коли настала велика російська революція, Україна вирвалася з ярма вікового поневолення і здобула свою самостійність. Але російський большевизм, так само як російський царизм, обдуром, підкупом, насилом знищив ту самостійність і зробив її державність, культурно знищив би, а навіть саме ім'я Україна заборонив би» [1, с. 282]. По-четверте, як наголошує Джон Сміт, у Радянському союзі немає влади рад, а панує централізм: «“Совет” – це рада. Так, з початку революції були ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Але влада їхня, справжня влада була тільки рік, максимум півтора роки, в Росії, та й то обмежена владою большевицької партії. Потім вона була тією цілком знищена, і вся влада перейшла до рук центру, себто того самого політбюро партії. “Совети” тепер там є, але це прості муніципалітети» [1, с. 284]. Зазначені суперечності визначають цілісну картину буття: «ніякісінького соціалізму там немає, [...] там панує такий жорстокий, деспотичний капіталізм, якого на планеті ніколи не було, немає й бути не може» [1, с. 285].

У романі французькі соціалісти й комуністи наголошують на розриві між соціалістичним ученням і практикою. Так, Жан Рюльо та Жак Ленуар намагаються показати однопартійцям «розходження» між програмовими постулатами й діяльністю партії. На їхню думку, головна суперечність та ідеологічна помилка комунізму – відсутність власної системи моралі. Ленуар говорить про це товаришам із партії: «Правила морального поведіння потрібні не тільки інтелігентам, але й робітникам. А у нас, треба це виразно сказати, ніякої системи правил немає. Ми хочемо будувати нове життя і живемо за старою мораллю» [1, с. 116]. Як наслідок, маркерами відсутності «етики комунізму» стають розходження слів із діями, домінування релігійного способу мислення, бездумне практикування брехні: «нестерпність розходження слова з ділом. Нестерпність постійно говорити речі, які не відповідають нашим переконанням» [1, с. 116], «Ми в теорії проти релігії. А тим часом в СРСР релігійний рух толерується і навіть

підтримується. Відновлюється синод, патріарх, уся церква. Аби вона була за советську владу» [1, с. 117], «брехня, наклеп, обдур, усі засоби, які вважаються лицемірною буржуазною мораллю за негарні, є гарні, коли вони вживаються для справи. Для справи соціалізму» [1, с. 122].

У такій ситуації актуалізується потреба творення нової моралі, нових правил-регуляторів поведінки: «Стару мораль треба геть залишити. А замість неї дати нову заповідь життя. Реальну, потрібну нашій добі, направляючу, контролюючу, творчу. Так, я непохитно готовий сказати: нову заповідь! [...] Всесвітня криза. А хто цю кризу створив? Стара мораль. [...] Треба [...] нову заповідь усього життя. А нова заповідь повинна бути така: що проповідуєш, роби те сам» [1, с. 181–182]. Такі слова проголошує та намагається втілювати американський мільярдер Стовер, який розпочав «війну з війною»: «*Справжньому* капіталістові [...] не потрібна війна. Йому потрібна праця, спокій, правильне, врегульоване життя – себто мир» [1, с. 180]. І це не випадково. Варто зауважити, що в щоденникових нотатках еміграційного періоду В. Винниченко часто розмірковував над можливістю поїздки до Америки та праці там на користь конкордизму і світового миру, розраховував на допомогу з боку американців. Однак письменник не утримується водночас і від критики американського капіталізму, стверджуючи: «є *несправжні* капіталісти, є хапуги, акули капіталізму [...] отим війна потрібна. [...] Їм тільки потрібна їхня нажива» [1, с. 180].

Виявлені суперечності – декорація соціалізму, зародження тоталітаризму, експлуатація українського народу, централізм у радянській системі, відсутність «етики комунізму» – унеможливають проект «всебічного визволення» в комуністичній проекції, позаяк в теорії «соціалізм – це визволення від усякої неволі – соціальної, політичної, моральної» [1, с. 36], а на практиці процес «всебічного визволення трудящого людства» зазнав незворотних метаморфоз, перетворився у власну протилежність – «всебічний деспотизм» [1, с. 290]. Відтак концепція «світового миру» осмислюється як єдиний спосіб реанімування соціальної дійсності. Її підтримують і намагаються втілити в життя французькі комуністи Рульо та Ленуар, однак партія фізично знищує їх і відкидає цю ідею як ворожу та реакційну. Колектократія трактується як соціальне визволення та звільнення від найманої праці, адже «колектократичний спосіб праці є найпродуктивніший» [1, с. 42]. Вона має забезпечити вічний мир і знищити війну, тобто стає «єдиним способом уникнення самогубства людством» [1, с. 83]: «колектократія – це єдиний засіб убити війну. [...] Навіки знищити цю страшну хворобу людства!» [1, с. 87]. Звідси

дилема: «або колектократія і мир, або диктатура чи то Волл-Стріту, чи Кремля, і війна» [1, с. 45]. Головна функція колектократії – утілення ідеї світового громадянства, тобто «встановлення світової федерації, прийняття Об'єднаними Націями зобов'язання переводити по всіх країнах Землі господарство на колектократію» [1, с. 45]. У щоденникових записах еміграційного періоду письменник розмірковував над проведенням світового референдуму, на якому мало б вирішитися питання колектократії. У романі ця ідея не залишилася поза увагою, адже митець стверджує потребу вимагати «від Об'єднаних Націй поставлення на світовий референдум цього питання. Нехай народи його рішають, а не Волл-Стріти й Кремлі» [1, с. 339].

Отже, критикуючи радянську дійсність і дискредитуючи концепцію «всебічного визволення» в її тоталітарній проекції в романі «Нова заповідь», В. Винниченко актуалізує утопічні ідеї «колектократії» та «світового громадянства». Схожу логіку має світоглядна еволюція письменника, яку відстежено на матеріалі його щоденникових записів. Розчарувавшись у комуністичних ідеалах після завершення революційних подій 1917–1921 рр., В. Винниченко звертається до конструювання альтернативних моделей буття, які визначає за допомогою конкордистських ідей світового громадянства та світового миру.

Список використаних джерел

1. Винниченко В. Нова заповідь : [роман] / післямова Г. Сиваченко. – К. : Знання, 2011. – 349 с.

М.В. Нікольченко, канд. філол. наук, доц. (*МДГУ, Маріуполь*)

ЗГАДУЄМО ПРИЗАБУТИХ МИТЦІВ (В'ЯЧЕСЛАВ ПОТАПЕНКО)

Усебічне й ґрунтовне висвітлення історії українського письменства кінця XIX – початку XX століття не перестає бути актуальною проблемою нашого літературознавства, незважаючи на те, що до наукового обігу вже повернено імена цілої плеяди митців, чия творчість раніше або фальсифікувалася, або згадувалася побіжно. Так, лише за останні роки з'явилася низка дисертаційних праць, у яких із позицій сьогодення з'ясовано художньо-естетичні й проблемно-філософські доміанти творчого доробку М. Яцківа, Любові Яновської, Є. Мандичевського, О. Плюща, Надії Кибальчич та інших.